

## ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗУ МІСЯЦЯ В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА САРИ ТІСДЕЙЛ

*У статті розглядаються авторські інтерпретації образу-символу Місяця у поезії доби модернізму. Для більш детального і повного аналізу розкривається еволюція цього символу крізь призму міфології та фольклору. Також звертається увага на проблеми перекладу текстів Сари Тісдейл українською мовою у літературознавчому аспекті.*

**Ключові слова:** символ, Місяць, інтерпретація, митець, переклад.

Символ як потужний виражальний засіб з найдавніших часів відіграє важливу роль у мистецтві, зокрема, чільна роль йому відводиться у поезії. Він є важливим складником національної та загальнолюдської культурної пам'яті. Природні явища, такі, як море, небо, земля, небесні тіла, об'єкти рослинного і тваринного світу, через образи яких людина від початку свого існування намагалась висловити почуття і переживання, доцільно називають «вічними» символами. Проте літературознавці вважають природу навіть таких символів амбівалентною: не дивлячись на певну усталеність трактування, кожний з них набуває безкінечної кількості нових значень у призмі авторської свідомості і еволюціонує. На початку ХХ століття символ продовжує займати панівну позицію в літературі, особливо помітно функціонуючи у неоромантизмі, яскравою представницею якого є Леся Українка. Її сучасниця – представниця американського модернізму – недостатньо досліджена постать у світовому літературознавстві, не вивчена в українському. Ми схильні вважати, що підставою для цього є відсутність перекладів творчості поетеси українською мовою. Компаративний аналіз авторських інтерпретацій символу місяця у творчості цих поетес, а також звернення до проблем перекладу окремих поезій Сари Тісдейл є метою статті.

Об'єкт дослідження – поетичні збірки Лесі Українки «На крилах пісень» та «Думи і мрії»; Сари Тісдейл “Flame and Shadow” («Полум'я та тінь») та “Rivers to the Sea” («Ріки, що йдуть до моря»).

У процесі дослідження ми спиралась на теоретичні праці Ю. Лотмана, Е. Касіра (теоретики символу), Т. Мейзерської (дослідження поетичних візій у творчості Лесі Українки), І. Пошивайла (символіка нічного неба в українській традиції) та М. Лановик (проблеми літературознавчого перекладу).

Досліджуючи значення символу як універсальної естетичної категорії, ми звертались до його потрактування у літературознавчих працях. Важливим у контексті даної роботи, на нашу думку, є тлумачення символу у працях німецького дослідника Г. фон Вілперта, оскільки його концепція стосується саме символу в поезії. За його розумінням, символ – це «наділений образною силою знак, який вказує понад самого себе як одкровення (яке робить наочним і пояснюваним), на вищу абстракту площину». Тут зустрічаємо і доцільне вирішення проблеми співвідношення символу та алегорії. Г. фон Вілперт пов'язує алегорію з раціональним світосприйняттям, у той час як символ особливо впливає на чуттєве бачення. Із цим розподілом не можна не погодитись, оскільки символ і покликаний, щоб виражати те, що знаходиться поза виміром зображення, - сферу уявного, «високий духовний зміст, який наявний в образі, але відрізняється від нього» [7, 102].

Символ як спосіб вираження незримого у зримому представлений у ґрунтовній праці німецького філософа Е. Касіра «Філософія символічних форм». Він окреслює мову, міф

та мистецтво як «символічні форми», тим самим вказуючи на те, що «всі вони, як духовні утворення, сягають якогось первинного, глибинного шару дійсності, що просвітлюється крізь них, наче крізь якесь чуже йому середовище-медіум. Дійсність тоді вловлюється нами не інакше, як через своєрідність цих форм...» [2]. З цього логічно випливає зв'язок художньої сутності символів із складовими національної пам'яті, саме тому велику увагу і високу оцінку приділяють саме символічній природі мистецтва.

Продовженням цієї концепції є погляд Ю. Лотмана [5], який зазначає, що «на відміну від інших видів знака, таких, що зберігають пам'ять, символи отримують високу автономію від свого культурного контексту і функціонують не тільки в синхронному зрізі культури, а й в її діахронних вертикалях». Для нас ця думка є важливою, оскільки для того, щоб повніше проаналізувати символіку небесних тіл у творчості Лесі Українки та Сари Тісдейл, необхідно заглибитись у багатозначне витлумачення цих символів у міфології та історико-літературному процесі. На нашу думку, в цьому випадку творчість поетес не можна розглядати ізольовано, і прочитувати її потрібно не лише в контексті сучасної їм доби, а й в аспекті особливостей національних культур, до яких вони належать.

Не можна обійти і той факт, що символ зберіг своє високе місце у поетичній ієрархії в добу модернізму. Зокрема, літературознавиця Н. Майборода відзначає, що для неоромантизму, яскравою представницею якого була Леся Українка, характерною є «наскрізна символічність світогляду, закріплена у художніх текстах: новітні митці не сприймають реалістичної типізації, вони прагнуть натомість увести до сфери мистецтва (передусім поезії) символ як головний засіб пізнання й зображення дійсності» [6, 182]. Хоча на даному етапі ми не можемо однозначно уналежнювати до неоромантиків і Сару Тісдейл, проте їй, безумовно, притаманна символізація поезики в дусі модерністичних тенденцій.

На думку літературознавця Г. Зайця, існує ряд символів, що мають архетипне походження, тобто є глобальнішими та місткішими за інші, у всій повноті представлені в кожній епосі, визначають загальний настрій окремого періоду та розвитку культури в цілому. Він відзначає, що такі символи є «надепохальними і надзвичайно гнучкими, вони з кожним наступним втіленням набувають нових рис і властивостей, забарвлюються характеристиками епохи, стилістичного напрямку, індивідуальними особливостями характеру і світобачення автора, його манери письма» [1, 84]. До таких ми відносимо і досліджувані у роботі символи небесних тіл. При цьому образи місяця і сонця є найдавнішими та найпоширенішими за використанням серед усіх небесних тіл. Широке потрактування їхньої символіки також бере початок з міфології та фольклору. За «Словником символів», місяць здавна вважався символом вічності, постійного оновлення, циклічного ритму часу. У загальній міфології місяць є символом жіночої сили, хоча ототожнення його з чоловічим началом є значно старішим і, найвірогідніше, бере початок ще в епоху палеоліту, лише потім поступаючись місцем жіночому [8].

Втілення образів «циклічності життя» і, як наслідок, «безсмертя» впливають з природних фаз Місяця. Образи Місяця-молодика і старого Місяця часто використовуються в зарубіжній літературі. Для англо-американської міфологічної традиції також характерне ототожнення цього небесного світила з жіночим началом. Проте у вимірі англійської культури тлумачення символу Місяця поширюється наступними значеннями: як медіана між світлом сонця та темрявою ночі, це світило є втіленням царств свідомого і несвідомого. На нашу думку, таке трактування логічно продовжується в Місяці як образі рефлексії митця, його внутрішнього знання, тому використання цього символу характерне для поетичних

медитацій, особливо в добу романтизму та його наступника – неоромантизму. Так само Місяць можна вважати втіленням самого поета, його спокійної самотності як наслідку протиставлення себе світові.

Звернемось до більш детального аналізу цього символу в рамках компаративного дослідження творчості поетес-представниць модернізму. Так, вже перша згадка цього небесного тіла у «Зоряному небі» Лесі Українки розвиває сумний пафос загального тла твору: *«В небі місяць зіходить сумний, / Поміж хмарами від свій ховає, / Його промінь червоний, сумний / Поза хмарами світить-палає»*. З одного боку, бачимо тут світило ночі, традиційне для неоромантичного світосприйняття, – самотнє і сумне, втілює долю самого митця. Місяць – світло серед темряви, не потрібне сплячим людям. Проте Леся Українка свідомо розширює символ: її небесне тіло має червоний колір, пов'язане з палаючим вогнем, стихія якого розвивається далі у вірші: *«Мов пожежа на небі горить, / Землю ж темнії тіні вкривають»* [4, 33]. Незважаючи на те, що у міфопоетичній традиції червоний Місяць є вісником лиха, тут він розкривається в образах вищої світлої сили, творчої людини-борця, яка намагається донести своє слово – «промінь» – до землі, а її антагоністами є хмари, що, «мов дим, застилають» небо. Отже, вже у першому вірші бачимо, як на романтичну поетику накладаються авторські тлумачення вічного символу. Порівнюючи образ червоного Місяця у двох поетес, не можна обминути катрену С. Тісдейл «Сутінки»: *«The stately tragedy of dusk / Drew to its perfect close, / The virginal white evening star / Sank, and the red moon rose»* [11]. Тут символи зірки і Місяця виступають як антагоністичні, знаходяться у вічній боротьбі, і Місяць дійсно є втіленням лиха, темряви, що заступає світло зорі.

Романтичну традицію використання Місяця як символу одночасно швидкоплинного і вічного часу Сара Тісдейл продовжує у вірші «Старі мотиви»: *«I try to catch at many a tune / Like petals of light fallen from the moon, / Broken and bright on a dark lagoon, / But they float away -- for who can hold / Youth, or perfume or the moon's gold»* [10].

Сарі Тісдейл властиві урбаністичні мотиви; її творчість яскраво представляє обличчя Америки початку ХХ століття, проте образи, пов'язані з містом, контрастують із природними стихіями. Через це втілюються загальнокультурні бінарні опозиції «плинне – вічне», «земне – небесне», «матеріальне – духовне». Кожна з них простежується у символічному образі поезії «Новий Місяць» [11]: *«For suddenly over the factories / I saw a moon in the cloudy seas – / A wisp of beauty all alone / In a world as hard and gray as stone – / Oh who could be bitter and want to die / When a maiden moon wakes up in the sky?»*.

У єднанні із Місяцем поетеса вбачає власне безсмертя. Так, у поезії «Вино» місячне світло стає вином насолоди, скуштувавши якого, лірична героїня стверджує власну вічність: *«I cannot die, who drank delight / From the cup of the crescent moon, / And hungrily as men eat bread, / Loved the scented nights of June»*. Не випадково використаний саме образ на півмісяця («crescent moon»), що символізує період дорослості у життєвому циклі люди. Слова ліричної героїні С. Тісдейл – це думки свідомої людини, яка розуміє суть речей і по-дорослому впевнено дивиться на світ нематеріального, досягаючи його. Образ місячної чаші з'являється знову у вірші «Вітер у болиголові»: *«Heart-broken in my hate look up, / Moon, at your clear immortal cup, / Changing to gold from dusky red – / Age after age when I am dead / To be filled up with light, and then / Emptied, to be refilled again»* [11]. Проте у цьому творі героїня вже не дорівнює себе до небесних тіл: навпаки, Місяць знову стає для неї символом недосяжного нематеріального Всесвіту, закритого для неї. Вона не ховає власної ненависті і заздрості;

через символічний образ ми чітко усвідомлюємо, що вона не має шансу жити вічно, циклічно наповнюючись світлом, як Місяць.

Для Лесі Українки символом самотнього митця стає зірка, Сара Тісдейл вводить для цього у поезію саме Місяць, що більш характерне для західноєвропейських романтиків. На рівні вираження перегукуються рядки: «Чи тому, що самотня вона / По безмірнім просторі блукає?» Лесі Українки і «*O white moon, you are lonely, / It is the same with me, / But we have the world to roam over, / Only the lonely are free*». Місяць – втілення самої Сари Тісдейл, світлої у своїй творчості, проте самотньої – стає характерним для її подальшої творчості. Так, у поезії «Фонтан» зустрічаємо наступні рядки: «*The fountain sang and sang / But the satyr never stirred – / Only the great white moon / In the empty heaven heard*». Дослідник творчості поетеси В. Дрейк відзначає, що для неї Місяць – перш за все «символ нестримної самотності» [9, 237]. На нашу думку, тут це почуття передається через поєднання символів: фонтан і Місяць обидва належать до водної стихії, обидва являють собою вічний рух і оновлення, проте один символ функціонує у вимірі земного, інший – у сфері небесного.

У кожному з цих творів Місяць можливо справедливо назвати символом вищого, стороннього наглядача. Хоча на цей багатозначний образ у вірші Лесі Українки «Романс» нашаровується знижено-пестлива конотація: «Ясний місяць наглядач цікавий, / Ясний місяць підслухач лукавий, / Бачив він тебе часто зі мною / І слова твої слухав колись» [4, 199]. У цьому прочитується поетика модернізму, якому вже було певною мірою притаманне таке знижене ставлення до вищих сил.

Звернення наукового погляду на авторські інтерпретації вічних символів, яким є і місяць, є важливим не тільки з точки зору класичного порівняльного літературознавства, але і в контексті дослідження проблем перекладу у літературознавчому аспекті. Наразі в українській науці це питання ставить дослідниця М. Лановик. Ми підтримуємо її думку про те, що переклад тексту неможливо розглядати лише в контексті мови, оскільки точність переносу семантики слів з однієї мови в іншу не завжди забезпечує збереження того поетичного коду, який закладено автором в оригінальну картину твору.

На якісне перенесення літературного твору з однієї культури в іншу впливають багато факторів, серед яких: географічне положення, кліматичні умови, історичні події, релігія, а також словесна та художня творчість. У статті ми розглянемо лише одне, але, на нашу думку, найбільш важливе питання перекладу, пов'язане прямо із символом Місяця. З мовної точки зору ця проблема також є актуальною, оскільки в англійській мові категорія роду не є вирішальною – на протигагу українській мові. Тому саме слово «moon» ми перекладаємо як «Місяць», який має чітке визначення роду – чоловічого. Чому це питання цікавить літературознавців? Справа в тому, що у ХХ ст. горизонт поглядів на проблему архетипу в перекладі значно розширився, зокрема, «феміністки в активний вжиток запровадили поняття колективного підсвідомого жіночої культури у її протиставленні до чоловічої традиції» [3, 126]. Тобто у літературі чоловіче і жіноче начала знаходяться в опозиції; їхнє вираження має першочергове значення для втілення головних ідей та підтекстів. Покажемо тут, на нашу думку, є вірш С. Тісдейл «Новий Місяць»: «*I saw a moon in the cloudy seas – / A wisp of beauty all alone / In a world as hard and gray as stone – / Oh who could be bitter and want to die / When the maiden moon wakes up in the sky?*» [11]. Адже у ньому символ “the maiden moon” не лише розкриває опозицію «природа-цивілізація», а і виступає вищим втіленням митця і ліричної героїні. В американській поетичній традиції це прочитується чітко завдяки тому, що Місяць є символом жіночого начала, в той час як в українській культурі він виражає чоловічу

сутність. Тобто при точному перекладі «Місяць» втратиться зв'язок між героїнею і небесним тілом, при повній заміні (наприклад, словом «зірка») втратиться сам символ Місяця і, як наслідок, художнє наповнення усього вірша, оскільки саме в цей образ вкладено сутність циклічності життя, поєднаної з вічністю, яка і є «червоною ниткою» ідейного спрямування твору.

Оскільки Місяць саме як втілення жіночого начала і символ ліричної героїні у нематеріальному світі часто витворюється С. Тісдейл у віршах, то питання збереження його саме в архетипному вигляді є актуальним для перекладачів. Хоча з досліджень праць К. Юнга постає ідея про те, що «якщо в іншомовній версії з огляду на її іншокультурне середовище та іншу національну пам'ять архетип певною мірою змінює свій контекст, то сутність завжди залишається незмінною» [3, 126], у вищевказаному випадку зміна образу викликає і деструкцію усього символічного підґрунтя твору, тому до таких випадків у перекладі треба ставитись з обережністю. Тому питання про переклад подібних творів залишається відкритим для подальших досліджень.

### Список використаної літератури

1. Заєць Г. В. Образи-символи лірики Володимира Ярошенка / Г. В. Заєць // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер. : Філологія. Вип. 75. С. 83 – 87.
2. Кассирер Э. Философия символических форм. Т. 1: Язык / Э. Кассирер. М., СПб.: Университетская книга, 2002. 272 с.
3. Лановик М. Б. Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проєкції : монографія. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. 470 с.
4. Леся Українка. Вибрані твори : у 4-х томах. / упор. Н. Вишневіська. К. : Дніпро, 1981. Т. 1. 541 с.
5. Лотман Ю. М. Символ в системі культури. // *Избранные статьи*. – Таллинн, 1992. Т. 1. С. 191 – 199.
6. Майборода Н. Неоромантизм як течія модернізму. / Н. Майборода // *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Вип. 15. С. 182 – 185.
7. Пащенко М. В. Вивчення форм метафоризації в епічному творі : Навчальний посібник / авт.-уклад. М. В. Пащенко ; відп. ред. Н. М. Шляхова. Одеса : Астропринт, 2014. 152 с.
8. Потапенко О. Місяць // *Словник символів*. / Під заг. ред. О. Потапенка, М. Дмитренка. К. : Народознавство, 1997. 156 с.
9. Drake W. Sara Teasdale, Woman & Poet. University of Tennessee Press, 1989. 320 p.
10. Teasdale S. Flame and Shadow. URL : <http://www.theotherpages.org/poems/books/teasdale/flame01.html>.
11. Teasdale S. Rivers to the Sea. URL : <http://www.theotherpages.org/poems/books/teasdale/rivers01.html>.